

було б добре! Заки спарили б свіже, то батько пішов би до церкви, або на обійстя, а з мамою то вже лекша справа. Але мухи, хоч і літали по хаті, то жадній навіть до голови не прийшло топитися у моїй склянці і положення ставало з кожною хвилиною прикріше, прямо — трагічне.

З біди вирятувала мене Яницька. Відчинила двері і поважно, не хвилюючись, як на шляхтянці ялося, — промовила: „гості“.

Не знаю, чи є таке попівство на цілм нашім Поділля, де отсе коротке й милозвучне слово не влучало б у передвечірню, прямо ідеальну тишину, на подобу револьверового стрілу. Було так тихо, так затишно і мало що не нудно, аж нараз „гості“!

І тишину розбило, розторошило, розвіяло, — її нема!

Батько скоренько скинув знищений, домашній „сурдут“, а вбрав новіший, у яким виходив до людей, а мати подріботіла до „малого покою“, щоб перед „тоалеткою“ поправити причіску і вбрання.

Мене слово „гості“ ніраз не бентежило. Як гості — то гості. Хіба вони що? Кусаються? Куди там! Бувяє, що цукорки привозять, російські, камянецькі, або тутешні з віршиками, яких я, нажаль, не вмів ще прочитати. Важне, що молока можна не пити.

І я з погордою відсунув від себе, а присунув румяні колачики і тарілку з медом. Мід з Керничок від Костя, солодкий. Ось і їжа! Куди краще від того молока, якого й духу стерпіти не можна. Фу!

Розплітав колачик, мачав його в меді й ніс до всміхнених губ. „Мазепа“! почув нараз за собою. Озирнувся і побачив Яницьку з тацою, повною усякого добра. Не знаю чому, але вона (Яницька) пригадала мені біблейну гостинну Марту на образі, вималюванім рукою „придворного маляря“ могого діда, Юрка Райзнера.

— Або що? — спитав я Яницької, пускаючи в забуття зневажливе (на її думку) слово Мазепа.

— Що? — покривилася мені Яницька. — Гості приїхали, а він розсівся, як який пан. Покажи пальці!

Я показав. На моє щастя були чисті. Волосся також трималося куди, вбрання в порядку.

— Ну, ну! — кивнула головою і взялася розкладати на столі хліб, булку, ясну, як сонце, й конфітури. Поставила також порцелянову курку, що сиділа на гнізді, як жива, але курят „ані руш“ не могла вивести, бо коли її було зняти з гнізда, то на гнізді були не покладки, а лиш масло, звичайне масло, ще й поцарапане в решітку.

Другий на мою гадку цікавий предмет, що ним Яницька прибрала стіл, то був стрілець, також з порцеляни, в однострою і з рушницею. Стояв біля дуплавого пенька над величенькою ямкою. В дупло накладали сірників, а до ямки струшували попіл із папіросок. Стрілець ціляв якраз до курки, може тому, що вона не виводила курят.

Обі ці цяцьки являлися на столі лиш тоді, як приїхали гості і я за кожним разом приглядався до них цікаво.

Мама їх любила, а мама як що любила, то вже безперечно було гарне.

Прибравши стіл, Яницька принесла дві склянки стоячої кави, поправила сервету і відчинила двері до „великого покою“. — „Кава на столі“ — сказала тим самим святочно достойним голосом.

Почувся дует. Сопран і бас. — Але ж панство! Та пощо? Така „фатига“. Панство такі гостинні...

І під цей спів до їдальні увійшло двоє людей: невідома мені паня і незнайомий пан.. Гості!

Вона мала шовкову, шелестячу суконку вишневої масти, обшиту й нашиту чорними фальбанками, високий, стоячий ковнірець, гривку по самі брови, великі циганські ковтки і брошку з дугого золота у формі скрученого вуза, що тримав у зубах велику, круглу коралю. Гість був у гранатовім сурдугі, щільно зашнуртій, мав кратясті пантальони, лискучі „ціжемки“, і волосся з розділом по середині, чутко напомадоване. Ішли буцім танцювали польонеза.

Побачивши мене, спитали: — Це синок?

— Так — відповіла не без гордощів мама, а тоді вони гладили мене по голові й хвалили, що гарний і чемний.

Чи гарний — це було мені байдуже, а чи чемний, то вони того не могли знати, бо перший раз бачили мене, а я їх. Але хай там! Це якісь цікаві гості. Інші, ніж звичайно. Він мав від очей до уст такі два ривці, якби хто пальцем по глині поїхав, а вона була така румяна, ніби завстидалася чогось і не могла відвстидатися. І говорять також не так, як ми. Вона буцім співає, а він погукує, як гупало в ставі. А коли засміються у двійку, то аж вікна дзвенять. Гарно сміються. І загалом гарні. Таке щось розказують, розкладають руками і, то прижмурюють очі, то розплющують їх широко.

Лиш каву пють, так якось не поспішаючись, буцім вона їм не смакує, а це неможливо, бо невжеж є що смачнішого в світі, як наша кава?

— З Нижбірка їдете? — питає їх батько, — чи з Хлопівки?

— Ні. Ми тепер із Васильковець.

— Від отця Емануїла?

— Так. Взяли два білети і відіслали нас своїми кіньми до панства.

— Гарно. Я також беру два гульденові і кажу вас відвезти до Коцюбинець, а звідтам то вже отець Филип дасть вам коні до Копичинець. Це недалеко.

— Дякуємо — заспівав цей самий дует. — Дуже дякуємо.

Мати докірливо подивилася на батька. — Ти так говориш, буцім рад би позбутися гостей, а вони якраз може би в нас і переночували.

— О, ні, ні, пані добродійко. Куди там! Ми ще нині вступаємо.

— Дійсно?

— Алеж так. З воза, чи з візка і до роботи. Директор оре нами.

Я остовнів. Директор оре ними? Невжеж воно можливе? Ще цей пан, то може й потягнув би плуг не згірше нашого Сивого, але вона, така тоненька й марненька з тими фальбанками — де вона годна орати?

Також нелюдяний директор. Ще куди гірший від нашого в школі.

— Але ми любимо роботу, — впевнювала гостя.

— Радо тягнемо свій плуг, — додав гість.

— Це така мила праця — заспівали обоє. — Ми без неї не могли би жити.

Я сидів на своїм високім кріслі, як дурний. Чи вони комедію грають, чи жартують собі?

— А що виставляєте завтра? — спитав батько, перериваючи отсю незрозумілу для мене похвалу плуга й орки.

— Що ми виставляємо? Мазепу, прошу отця добродія.

Ма-зе-пу?...

Підійшло, ніби хтось огонь розпалив. Полумінь бухнула до очей. Жаром обкинуло цілого.

Це мабуть їм хтось сказав, що Мазепкою прозиває мене Яницька, коли я нечемний і вони насміхаються з мене.

Дійшовши до такого висновку, я зсунувся зі свого крісла і разом зі собою мало не стягнув сервети з куркою, стрільцем та з конфітурами і тельмом побіг до „малого покою“. Там викаркався на ліжку, притулився до подушки і плакав; не плакав, а ридав з жалю і гніву, що ці гості такі нечемні і несправедливі.

І чого вони хочуть від мене?

З почуттям кривди заснув і ані не чув, ані не бачив, котрими кінцями і чи бричкою, чи возом відвіз Василь до Коцюбинець тих служителів музи Мельпомени, перших, яких я зустрів на дорозі могого життя.

Було це під осінь, а літом, на другий рік, довелось мені двічі побувати в „храмі“ тієї ж Мельпомени.

Пригадую собі, що від Великодних Свят у нашій хаті чулося слово Лашківці.

— Мамо, що таке Лашківці? — спитав я раз, коли тата не було в покою, а мама направляла біля і, як звичайно, радо тоді балакала зі мною.

— Лашківці це таке велике село, де бувають великі ярмарки, що на них сходиться велика сила народу.

— І великих коней можна там купити?

— Найвеликіших, — усміхнулася мама.

— А медведів?

— Медведів не продають, лиш цигани їх водять, або показують у цирку.

— А що таке цирк?

— Як будеш чемний, то візьму тебе до Лашковець і побачиш. Я заспокоївся. Та не на довго. Хотілося балакати з мамою.

— А тата також візьмемо?

Замість відповіді — пестоші... Знаєте, як воно буває... Але тієї ночі я вже не міг спокійно спати. Снилось село безконечно довге, коні такі великі, як тополі, скакали через хати, а медведі водили циганів. Медведі грали на решітках, а цигани танцювали: „танц Маріна, танц Маріна, гу-у“! Цигани мали продіравлені носи з колісцятами, а медведі були в білих лискучих рукавицях. Я рішучо брав сторону медведів. Циганів не любив, бо вони страшні і поривають дітей. А медведі так гарно ходять з капелюхом і просять, щоби їм кидати гроші.

Та це до речі не належить. Отже від Великодних Свят балакалося й балакалося про тії Лашківці. Мама краяла довгий папірець і писала „конотатку“. Потім прочитувала з татом, одно счеркувала, друге дописувала і кінця тому не було. А як приїхали наші добрі сусіди з Коцюбинець, то і з ними не балакалося про щось друге, лиш про Лашківці. І коли поїдемо, і куди, і з ким?

Аж одного гарного, теплого ранку наш „фірман“ Василь-пачкар, заїхав бричкою на дручках перед фіртку.

Коні „цугові“, шпаки, за бричкою прив'язаний великий кіш, — зараз видно, що їдемо далеко.

Мене посадили на лавочці в ногах. Я сів слухняно і покійно. Але за селом, коли знав, що не вернуться, щоб мене в хаті з Яницькою лишити, став крутитися на всі сторони і „попхінкувати“, що я на лавочці не буду їхати, бо ззаду очей не маю.

Почався довший діяльог між мною і батьком, а все ж таки, дякуючи мамі, мені дозволили їхати коло Василя і дивитися на коні.

Іхали ми ремінним дишлем, бо по дорозі приставали до нас сусіди й знайомі.

Заки доїхали ми до великих озерянських лісів, була нас ціла валка: бричок, найтачанок і возів.

У лісі так виїздили дорогу, що наша бричка рипіла, скрипіла, плакала і стогнала як жива, а пережилювалася так, що я послухав мами й перенісся назад на лавочку, щоб не злетіти в яку баюру. Правду сказати, ліс був страшний, та ще під вечір, як стало сутеніти й не видно було ні сонця, ані поля, лиш дерева й дерева кругом. А хто його зна, що там твориться поміж тими деревами, далеко? І хто може сказати, чи це розбійник засівся у корчах, чи лісовик? Усі страхиття казкові, що я їх чув від Яницької і всі оповідання про розбійників, які розказував Василь, ставали перед очима. А при батькові й мамі все таки певніше. Вони б мене не дали. Тому й я пересівся.

Бричка, здавалося, не дійде до Лашковець. Вибої, виверти, коріння і баюри напосілися на її здоровля. Так тоді Василь звернув з дороги і віхав поміж дерева. За ним пішла ціла валка. Знали, що він, як колишній пачкар, з озерянським лісом руку тримає. Ліс його лиха не хоче.

І дійсно, без дороги їхали ми куди краще, ніж по дорозі. Крутились трохи поміж деревами, накладали дороги, то правда,

але все таки їхали. Аж нараз побачили перед собою дідівський табор. Горіли ватри, грали на лірах і бандурах, співали побожних і веселих пісень у суміш, навіть танцювали, — ще й як!

Було нащо подивитися. Але Василь звернув нараз у бік і затяв коні, бо казав, що діди не люблять, як їх застукати на такій забаві і не легко, щоб який кинув за чоловіком, або й стрілив. Він їх знав. І чого він не знав, цей Василь-пачкар зі шрамою через лице і з погаратаною лівою рукою?

Страх і ліс вколисали мене. Я не чув, коли і як перенісся з лавочки між батька й маму, коли і як заїхав до Лашковець і опинився на „станції“.

Що лиш ранним ранком збудило мене сонце і гамір.

За вікнами ніби морем шуміло. Крик, гук, шум і рев. І співи, і музики, і дзвінки, — оргія звуків.

„Станція“, це була звичайна селянська хата, куди ми заїхали на час ярмарку. Наша валка трималася купи. Сусіди стояли до сусідських хатах. Вбралися, поснідали й пішли на ярмарок.

— Добре мене тримайся! — казала мама, — щоб тебе цигани не вкрали. І я тримався маминої маленької руки, так, що мало її не відірвав.

Я так багато нараз всякої всячини побачив, що мене геть затьмарило. На великім майдані намети. В наметах усякі народи: вірмени, греки, турки. Кого там не було? — І чого? Золсто, срібло, самоцвіти, аж за очі хапали. Брокати, дорогі футра, перські дивани й наші килими. На темно вишневих підкладах китиці, такі живі й гарні, що здавалося пахнуть. Чуда й дива всілякі. Навіть верблюдів бачив; такі стояли, як гори. А що вже коней та коней!

Досить наші гарні, а там ще кращі були. Такі, як мама ножичками з паперу витинали. А штукарі! Яких штук вони не показували. Тільки стій та дивися!

Обіділи ми під якимсь наметом, пили чорну каву і любувалися сорбетами. По обіді пішли на станцію відпочивати.

Та який там відпочинок! Усе хтось приходив, то свояки, то знайомі, навіть з далеких сторін аж з-під Бережан та Підгайців, бо погода стояла на дворі гарна і зїзд був дуже великий. Вечором ціле товариство вибралося до театру, а фірманам казали виїхати так коло одинадцятої години, не пізніше.

— А тії актори, що до нас приїздили, будуть також? — питався я мами. „Побачиш, тільки добре дивися, щоб пізнав“.

Я вже помудрів через зиму і довідався, що то за гості були, що виставляли Мазену.

Театр примістився був в якійсь великій стайні, мабуть у двірській. Жолоби попід стіни стояли, а що стайня була набита всякими панами, священниками й панями, так і в жолобах стояли люди, самі молоді хлопці.

Театр чути було стайнею, перфумами й шмінками. Хоч вузкі, подовгасті віконця повідчинювано, люди чхали і чхали.

Я зразу стояв поміж батьковим і маминим кріслом, але тому,

що мене сильно ноги боліли, то мама казали сісти коло себе. Я сів і побожно дивився на велику червону занавісу, що на ній, по самій середині, вималювана була страшна машкара, а під нею дудка і смолоскип навхрест. Під машкарою була дірка. З тої дірки все якесь око то глипало, то ховалося, ніби казало: „а куку!“ Було це досить потішне, але, щоби для такої забави варт було йти так далеко та ще й платити, того я не сказав би.

— Подобалося тобі? — питала мама.

— Ні.

— Зажди. За хвилину будуть грати.

— Що?

— Чортівський млин.

І грали. Зразу мене тая гра цікавила. Люди, то виходили, то втікали кудись, сварилися, сміялися, танцювали й співали.

За ними був вималюваний млин, що нагадував мені чомусь то наш млинок до кави, тільки що був великий, дуже великий, бо в Лашківцях усе було велике. Але за яку там годину мені наскучили і ті люди, що товклися чогось по сцені, і цей млин, що нагадував наш млинок до кави, я притулився до мами і заснув.

Як збудився і глянув перед себе, то побачив щось велике— велике, біле з чорними ямами замість очей і з блискучою косою. Смерть!—погадав собі, волосся стало дубом і я зверещав так нестямно й несамовито, що мене мусіли винести з театру.

— Ах ти дурнику маленький, — заспокоювала мене мама, — кажу тобі, то не була правдива смерть і взагалі не було там нічого правдивого, вони лиш так удавали.

А на що?

І що мені не балакала й не пояснювала мама, я все таки питався — „а на що“?

На те питання, правду сказати, я відповіді й до нині дістати не можу.

На другий день, не дивлячись на вчорашній бешкет, мене знов таки забрали до театру. Але я мусів дати „слово чести“ і „як маму люблю“, що кричати не буду, хоч би там не знати що діялося на сцені.

— То тії дошки сцена?

— Сцена, сину.

— А чому сцена не доски?

— Тому, що це театр, а в театрі є сцена. Але ти не заговорюй, тільки дай слово чести, що нині не зробиш мені скандалу. Даєш?

— Даю. І я не пішов, а поїхав до театру, бо всі вже були такі потомлені дводневними торгами, що воліли їхати, ніж йти.

При дверох стояв якийсь пан і не знати нащо передирав білети. Як побачив нас, то з татом привітався, мамі сказав „цілую ручки“, а на мене видивився і спитав: „то цей кавалір, що вчора так перестрашився смерті?“

— На жаль, цей самий, — відповів батько, а мені хотілося вирнути попід ноги й тікати до Серету.

— Но, нині, то вже смерти не буде на сцені, — потішив мене білетодерний пан, — хоч, правда, буде чорт. Але ти його не бійся, бо чорта граю я. Подивися, такий чоловік, як і другі, о, бачиш.

Грали якогось „Дон Жуана“, чи „Дон Хуана“, але якого, того я й до нині не знаю і ніяк не можу довідатися. Цей „Дон Хуан“, то був собі але чоловічок! Гуляв через кілька актів, не одному гарячого сала залив за шкуру, а як вже перебралася мірка і як прийшов чорт, щоби його потягнути за обшивку до пекла, то він виліз на дерево і звідтам чортові показував дулю. Але чорт то не хто будь, взявся підрізувати це дерево. Тоді наш герой крикнув: „а таки мене не дістанеш!“ — і з дерева через оркестру скочив на сальо.

Скок був такий сміливий і гарний, що сальо аж затряслася від оплесків та від бравів. Я також плескав у долоні і тішився, що з чорта зробили дурня на сцені. І як не тішитися, скажіть самі! Як не тішитися з побіди людини й артиста?

Чи добре я зрозумів текст отсього загадочного „Дон Хуана“, чи тільки таке щось вимудрувала собі діточа голова, цього нині не вмю і не можу сказати, так само, як не можу сказати, який це був театр, Бачинських, чи Теофілі Романовички і чи це Стечинський, чи Гембицький так гарно скакав за своїх молодих літ? Дитині воно було байдуже; скакав і — тільки!

Захоплення штукою було таке велике, а оплески й брова такі бурливі, що ніхто й не помітив, як надтягнула справжня буря. Страшна, літна, подільська буря. Ще й половина людей не вспіла була вийти крізь одинокі в „сальо“ двері (бо другі вели за куліси), як блискавки замихтіли у вікнах, загрюхотіли громи і полився дощ, мов вода з небесних потоків. Вітер лускав вікнами, товк шибки, влітав до сальо, хапав куртину і, то вдаряв нею об стелю, то завертав на задню стіну сцени, де був намальований отсей млин, що нагадував мені наш млинок до кави. Люди з криком втікали на другий кінець сальо, щоби не дістати долішню листвою занавіси по голові. Дехто під жолуби крився, дехто ліз під крісла. Жінки мліли, діти дерлися не своїми голосами. Я прилип до — батька. У великій небезпеці батько був останнім захистом для мене. Сховався я під його чорний сурдут, щоби не бачити блискавок, які мене сліпили і щоби менше чути ті громи, що прямо валили довбнями по голові і лускали, тріскотіли й гуготіли так страшно, як ніщо в світі.

За той час наше товариство позбиралося до купи і збілося в кутку, як отара перестрашених овець. Всі були, то білі від страху, то знов сині від блискавок. Жінки дрижали, як у пропасниці. У додатку вітер позривав гонти, чи драниці з даху, а що „сальо“ не мала стелі, лиш дошкове „підря“, так дощ став струями литися на нас згори. Незабаром потворилися такі калюжі, що пані вискакували на крісла, щоби не замочити „діжемків“. Па-

нове підтримували їх і заспокоювали, як могли. Довший побут у театрі ставав неможливий. Чого ми тут дочекаємося? Краще їхати до дому. Зможемо по дорозі, то правда, але переберемося і випемо гарячого чаю.

— До дому! До дому! — почувся кругом.

До дому, — добре, але як дістатися до возів, коли там так темно, що хоч вибери око?

— Коли би так ліхтарка?... — і в одну хвилину ліхтарка стала предметом найважливішим у світі. Тих сто, а може й більше людей, загнаних до якоїсь стайні, що вдавали театр, осліплених блискавками, приголомшених громами, перестрашених напливом води, нічого так тепер не хотіло, як звичайної господарської ліхтарки, але такої, щоб вітер її не гасив.

І що то може промисел людський, і який незвичайний торговельний хист проявляють діти Ізраеля! Не знати як, коли й куди зявилося в салі кількох жидиків з ліхтарками. Мокрі були, як хлющ, вода з них цюрком спливала, але кожний з них мав по кілька ліхтарок на продаж.

Почалася ліцитація. Покупні підбивали ціни. Давали в двоє, троє більше, ніж правили купці. Памятаю, що батько за звичайну бляшанну, господарську ліхтарку зі свічкою заплатив цілих п'ять „ринських“, величезну суму на тодішні часи, — сотнар пшениці!

Але отсею то дорогоцінною ліхтаркою дібралися ми якось до наших возів і зіхали з гори на дорогу, що крутилася високо понад глибочезним яром, у яким шумів, гудів і клетотів Серет.

У нашій бричці їхало нас кількоро, бо бричка була велика, коні добрі, а Василь мав славу знаменитого візника. Вітер дув у плечі, блискавки освічували дорогу, громи нас гнали. Вже ми були недалеко мосту, як нараз небо роздерлося на двоє, зі страшним луском повалилося на землю, земля підскочила, загула, заревіла і ми разом з бричкою і кіньми покотилися у безодню... Мене нема.

Якже я здивувався, коли за якийсь час побачив над собою деревляну стелю, а перед собою стіл, а на столі самовар, а коло себе батька, маму, дядька і тітку, що того самого дня приїхали були до Лашковець аж з далеких Бережан. Що за біда! Не було мене, не було і нараз я знову є.

Як воно може бути і чи мені все не сниться?

Але не був це сон. Мені давали чай і медяники, я пив і їв, цікаво розглядався по „станції“. І яка ж гарна була отся звичайна сільська хата, які чудові образи висіли кругом, який привітливий і веселий був кожний предмет, як ввічливо шипів і блендів щось самовар.

А люди? Які ж вони були дуже й дуже дорогі для мене. Я того не вмів і не хотів казати.

Кинувся до мами, обняв її за шию і цілував так mocno, що мама аж кричала: „пусти“!

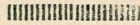
Пізніше довідався, що на горбку, попри який ми переїздили, в кам'яній огорожі стояло ціле стадо довгорогих бесарабських волів, — на продаж.

Один із громів луснув між них, якраз у ту хвилину, коли ми переїздили туди. Воли розірвали мур, пустилися на дорогу і змели нашу валку у пропасть.

Чудо Боже, що тільки на каліцтві скінчилося і що ніхто не погіб. Я вийшов ціло. Навіть не потовкся дуже.

З тої пори більше ніж пів сотні літ минуло. Ой, більше! А скільки води поплило глибоким руслом Серету? Ціле море! З нашої валки і сліду не стало. З товариства також, бо я був наймолодший.

Наш театр не грає вже ані „чортівського млина“, ані „Дон Хуана“. Актори не скачуть через оркестру на салю. Гадаю, що й по стайнях уже також не грають. Але не знаю, чи на їх виставах буває стільки людей, як тоді. Невжеж постарілася наша Мельпомена?

Наталія Королева.

1313 *).

...„Той був душогубцем з-почину і в правді не встояв“...

Св. Йоана, VIII

Четверта заповідь.

— Тут тобі не жити, не жити!
Християнської крові не пити,
Кісток не сушити,
Хрещеної душі не вялити!

Згинь! Згинь! Згинь! Пропади!..

Здавалось, що жебрущий Абель йшов не з власної волі, а інша, міцніша за його бажання сила підштовхує його вперед. І від того, що його щось пхало, Абелеві нерозмірно довгі руки вимахували над великою головою, мов крила вітряка. Зморшене, безбороде й безброве обличчя судомили корчі: хвороба Св. Віта шарпала й кидала на всі боки розгвинчене в суглобах тіло каліки.

Дош, прудкий і злісний, що зірвався раптом з чиста-ясна, заливав жебрака й ткав перед ним густу заслону з водяної мережі. Та ж Абель все йшов уперед, чвакаючи стоптаними постолами, з яких при кожному кроці виливалась цівками вода крізь дірки в передках. Абель сковзався, коливався, як тростина під

*) Цим оповіданням зачинаємо друк новісти „1313“ з часів середньовіччя, в якій кожний розділ творить окрему цілість. *Ред.*